

Просандеєва Л.Є.
кандидат педагогічних наук, професор
Київського національного університету культури і мистецтв,
Ніконенко Т.М.
кандидат історичних наук, доцент Національного авіаційного університету

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ КУЛЬТУРИ XIX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

У статті розглядається специфіка викладання культури XIX – початку XX ст. у сучасному освітньому просторі, розкриваються психолого-педагогічні принципи освоєння сучасних культурних реалій.

Ключові слова: культура, культурна свідомість, культуротворча діяльність, освіта, культурна самобутність.

В статье рассматривается специфика преподавания культуры XIX – начала XX вв. В современном образовательном пространстве, раскрываются психолого-педагогические принципы освоения современных культурных реалий.

Ключевые слова: культура, культурное сознание, культуротворческая деятельность, образование, культурная самобытность.

The article considers the specificity of the teaching culture of the XIX - early XX centuries. The psychological and pedagogical principles reveals for the development of contemporary cultural realities in today's educational environment.

Key words: culture, cultural consciousness, cultural activity, education, cultural identity.

Аналіз сучасної наукової літератури засвідчує, що успішність викладання сучасної культури у вищій школі залежить, передусім, не стільки від рівня знань студентів, але й головним чином, від вмілої організації навчання. Вітчизняними вченими (Д.Б. Ельконін, В.В. Давидов, В.В. Рєпкін, С.Д. Максименко, О.К. Дусавицький) підкреслюється, що змістом навчання у ВНЗ є теоретичні знання, оволодіння якими розвиває у студентської молоді основи **культурної свідомості**, мислення, творчий рівень здійснення практичних видів діяльності. Отримуючи вищу освіту, молода людина здійснює специфічну **культуротворчу діяльність** з оволодіння знаннями та вміннями, що пов'язані з теоретичною свідомістю та мисленням, до того ж, у неї складається теоретичне ставлення до соціуму, до власного внутрішнього світу, формуються важливі операції теоретичного мислення (рефлексія, планування, аналіз).

Академік В.П. Зінченко наголошує на необхідності вдалого використання педагогами наукових принципів викладання. «Належним чином організоване викладання виступає основною умовою цілеспрямованого формування особистості. Це стосується, перш за все, формування теоретичного мислення, умінь оволодівати здібностями, доцільно оперувати теоретичними знаннями» [3; 58].

Наукова школа В.В. Давидова розробляє проблему формування теоретичного мислення як засади виховання культуротворчої особистості, професіонала, який в усіх сферах трудової діяльності розкриває глибинні та суттєві зв'язки між предметами та явищами, знаходить узагальнені шляхи творчого розв'язання професійних завдань. З огляду на це, головним завданням вищої школи є, насамперед, культурна освіта майбутніх фахівців.

Проте проблема наукових принципів викладання сучасної культури залишається лише частково вирішеною в науковій літературі. З метою розгляду цих питань необхідно більш детально зупинитися на розгляді специфіки викладання культури XIX – поч. XXI ст. у сучасному освітньому просторі, розкрити психолого-педагогічні принципи освоєння культурних реалій, що склалися сьогодні.

Тому завданнями нашого дослідження є аналіз особливостей педагогічного спілкування як однієї з головних умов ефективності навчання в сучасному освітньому просторі та сформулювання психолого-педагогічних принципів організації викладання культури XIX – поч. XX ст. для студентів гуманітарного напрямку.

Формування способів логічного аналізу джерел науково-навчальної інформації щодо специфіки сучасної культури складає одне з важливіших завдань культурологічної освіти, яке має на меті підготовку до самостійної навчальної діяльності. Важливою умовою успішного викладання сучасної культури є оволодіння студентами способами аналізу джерел наукової інформації, які забезпечують розуміння та засвоєння її змісту. Повноцінне здійснення студентами самостійної навчальної діяльності під час вивчення сучасної культури спирається на певний рівень розвитку теоретичного мислення (перш за все, дії аналізу, узагальнення). Тому необхідною складовою частиною викладання сучасної культури є формування змістовного аналізу та узагальнення, та використання їх як способів навчальної діяльності.

Аналіз освітньої системи показує, що сьогодні вища школа ще орієнтована, головним чином, на передачу студентам готових знань (не дивлячись на те, що останнім часом у ВНЗ поширюються різноманітні інноваційні процеси).

Метою ж освіти у сучасних умовах стає формування людини, яка здатна критично осмислювати навколишнє середовище, себе та інших людей, здатної до самокорекції поведінки, знаходження себе в нових сучасних умовах життя.

«Внаслідок неузгодженості між метою освіти і метою культури як граничною формою буття людини, виникають методичні парадокси, протиріччя та стереотипи, подолання яких вимагає адекватних концепцій і методів, що обумовлює соціокультурний смисл філософії освіти» [Сухова, с. 258]. Невисокий рівень професіоналізму пов'язаний з теоретичним (не емпіричним), творчим мисленням і нерозвиненим практичним інтелектом.

Саме тому детальне ознайомлення із специфікою сучасної культури покликане заповнити прогалини в культурологічних знаннях, адже сьогодні відкриваються можливості нового осягнення соціуму, осмислення культури в її сучасному контексті. Головне – навчити студентів виділяти основні тенденції розвитку сучасної культури і робити її предметом власного спеціального аналізу; показати взаємозв'язок усіх елементів (параметрів) сучасної культури на всіх її рівнях, від загального до

індивідуального; розглядаючи людину як творця і носія рідної для неї культури, показати, що відмінності між людьми пояснюються цілісною своєрідністю культур, а не відмінностями окремих етнографічних антропологічних ознак.

Такий принцип викладу сучасної культури, на нашу думку, дає змогу студентам не лише ознайомитися із різноманітністю культур, а й уявити певні тенденції її сучасного розвитку, намітити орієнтири в аналізі сучасних культурних явищ з урахуванням того, що при характеристиці проблем неминучі різні підходи.

Реконструкція сучасного культурно-історичного процесу пов'язана, насамперед, з висвітленням елементів теорії культури – проблем етносу, мови, інтерпретації понять і термінів, розвитку сучасної наукової й художньої культури. Це стимулює науково-теоретичний інтерес студентів, розкриває науково-дослідницький характер навчання.

Виклад матеріалу має ґрунтуватися на певних історичних традиціях дослідження культури, а також численних культурознавчих джерелах, що допомагають об'єктивно оцінити певні процеси, які мають місце в культурі конкретного регіону.

Особлива увага у викладанні сучасної культури приділяється концепції культурної самобутності. Сприяння різноманітності культур – мета світової спільності (ООН), що зафіксована в першій статті Статуту ЮНЕСКО. У ній говориться, що мета співробітництва – сприяти «зближенню і взаєморозумінню народів шляхом належного використання апарату колективного інформування, рекомендуючи для цього укладення міжнародних ухвал, які вона (ЮНЕСКО) вважатиме корисними для вільного розповсюдження ідей словесним і образотворчим шляхом». Головну роль тут, безумовно, вирішують досягнення в галузі комп'ютерних засобів зв'язку. Наслідок цього синтез культур, який зумовив утворення нових етносів, роль котрих у формуванні загальнолюдської культури дедалі зростає.

Необхідно зазначити, що для сучасної культури характерні, насамперед, такі процеси, як індустріалізація та інституціоналізація. Як відомо, витоки індустріалізації походять з далекого минулого, однак сьогодні цей процес різко прискорився. Зруйнувавши звичаї, пов'язані зі старими формами виробництва, змінивши звички вжитку, відірвавши трудівників від їх ґрунту, індустріалізація активізувала культуру як середовище. Нині інформація і різноманітність техніки інформації сприяють посиленню абстрактної раціоналізації колективного життя в цілому. Сюди можна приєднати й такі явища, як прискорене навчання, розповсюдження великих тиражів преси, супутникове телебачення, нові системи аудіовізуальної техніки, зіткнення партій. Все це призвело до створення досить ефективного світу думок – нової фігури культури як горизонту.

Програмування інституалізації культурних змін, котре почалося ще в минулі століття, нині швидко поширюється. Наука і мистецтво стають індустрією, механізм розвитку якої ховається від його творців. Навчання стає все більше формалізованим. У певному розумінні зараз відбувається незвичайне зміщення культури як середовища в бік культури як горизонту. XX ст. породило феномен «конгломератної культури». Сучасна науково-технічна культура є своєрідним набором різних культурних мікрокосмів, котрі необхідно синтезувати в єдине ціле.

Сьогодні у свідомості багатьох європейців північноамериканський маскульт став немов би втіленням американської культури, американського способу життя. Одна з

цих причин – відносна слабкість американської високої культури, поки що надто юної, її відсутність розгалуженого, багатого народного мистецтва.

Як бачимо, викладання сучасної культури передбачає вирішення цілої низки теоретичних проблем, серед яких – проблема діалогу культур Сходу і Заходу, своєрідність масової та елітарної культур, проблема синтезу культур, специфіки загально регіонального й національного та інших, які активно розробляються в сучасній науці.

Для успішного фундаментального засвоєння студентами досягнень сучасної культури, невід’ємною часткою якої є сучасна українська культура, вкрай важливе створення в аудиторії та поза її межами атмосфери доброзичливого спілкування. Тільки в умовах невимушеного спілкування між студентами та викладачем можливо найбільш вдало показати значущість сучасної культури в життєдіяльності людини, її роль у творчості та вдосконаленні особистості, гуманізації людських відносин. Адже динаміка культурних цінностей розкривається, насамперед, під час співставлення культурних цінностей минулих і сучасних надбань людства та власних цінностей підростаючої особистості.

Згідно з концепцією Г.М. Андрєєвої, педагогічне спілкування є триєдиним процесом, а саме: обміном інформацією (комунікативний бік спілкування), взаємовпливом (інтерактивний бік спілкування), а також сприйманням співрозмовниками один одного (перцептивний бік спілкування) [2]. Так, у психологічному словнику за редакцією А.В. Петровського та М.Г. Ярошевського поняття спілкування визначається як багатоплановий процес встановлення й розвитку контактів між людьми, **породженого** їх потребами у спільній діяльності. Спілкування здійснюється знаковими засобами під час взаємодії суб’єктів і значною мірою спричиняється потребами спільної діяльності [11; 244]. Аналіз психолого-педагогічної літератури показує, що потреба у спілкуванні – прагнення людини до пізнання й оцінки інших людей, а через це та за допомогою інших – до самопізнання й самооцінки; саме те, що спонукає людину до спілкування (за О.М. Леонтєвим). Сказане дає підстави розглядати власне спілкування як процес, **породжений** потребами людей у спільній діяльності. Як бачимо, поняття „спілкування” тут виступає як таке, що є підпорядкованим категорії „діяльності”, похідним по відношенню до неї.

Ідея автономності та самоцінності педагогічного спілкування добре узгоджується, наприклад, із концепцією А. Маслоу щодо структури фундаментальних потреб людини [10]. Необхідність у спілкуванні в цій теорії є основною фундаментальною потребою людини. Спілкування під час навчання необхідне молодій людині, щоб поділитися з іншими своїми почуттями й переживаннями відносно отриманої нової інформації, для того, щоб відчувати себе особистістю. Фрустрація цієї базової потреби призводить до важких стресів. Зрозуміло, що в усіх цих випадках мова йде про самостійну цінність спілкування під час навчання для підростаючої особистості.

Під час викладання моделі сучасної культури ніхто з партнерів не має бути об’єктом. Усі учасники є активними суб’єктами цього процесу, які й визначають його динаміку та зміст. Отримання культурологічних знань завжди має бути взаємодією і повинно здійснюватися за формулою „суб’єкт-суб’єкт”. Особливо це стосується

професії майбутнього культуролога, соціолога та ін. (тобто таких, які засновані на взаємодії людей між собою). Зрозуміло, що така принципова суб'єктність спілкування зовсім не свідчить про однаковість соціально-рольових позицій і функцій учасників спілкування. Педагогічне спілкування викладача і студента є прикладом такої соціально-рольової нерівності. А тому завжди існує небезпека, що воно набуде, наприклад, маніпулятивного характеру, коли студент стає об'єктом викладацьких впливів та маніпуляцій, які, наголосимо, можуть здійснюватися із кращих намірів.

Педагогічне спілкування є основою діяльності викладача-культуролога (про що свідчать численні емпіричні дослідження стилю педагогічного спілкування, стилю педагогічного керівництва, способів педагогічного впливу). Так, С.В. Кондратьєва під психологічними компонентами педагогічного спілкування розуміє пізнання педагогом особистості молодшої людини, ставлення та форму звертань до неї. Вона вважає, що проблема педагогічного спілкування за своєю психологічною сутністю наближена до проблеми педагогічного такту. У визначенні сутності педагогічного спілкування С.В. Кондратьєва продовжує і розвиває погляди О.О. Бодальова, який виділяє три компоненти педагогічного спілкування: вміння передавати інформацію іншим людям, емоційно відгукуватись на стан і діяльність інших людей та здатність вибрати стосовно них адекватну поведінку [5].

Спираючись на підхід А.В. Мудрика [11], виділяють перший критерій педагогічного спілкування *афективний*. Сюди належать: здатність до емпатії, співпереживання, співчуття, спроможність відчувати чужий біль і чужу радість; вміння ставити себе на місце молодшої людини, бачити світ її очима; вміння настроювати своє слово на ту ж хвилину, що і сокровенні струни молодшої особистості; вміння емоційно налаштуватися на спілкування із студентами; вміння володіти своїм емоційним станом тощо. Другий критерій, необхідний у педагогічній взаємодії – *це пізнавальні здатності*. Вони сприяють постійному теоретичному осмисленню продуктів сучасної культури (розуміти специфіку жанрів, видів та творів мистецтва, аналізувати бесіду чи дискусію із студентами, творчі вміння, попередньо „програвати” можливі максимальні невдачі, не допустити до несподіваних ситуацій; вміння прогнозувати ситуації навчання); пізнання вихованців (здатність інтуїтивно визначати стан студентів; проникати у їхні думки, почуття, переживання, в їх духовний світ; аналізувати вираз очей, міміки, жестів, професійно читати за зовнішніми проявами почуття студента), нарешті, самопізнанню.

Третій критерій – практичні здатності, в тому числі вміння, спрямовані на організацію спільної діяльності студентів; на організацію педагогічного спілкування; на самоорганізацію педагога як суб'єкта педагогічного спілкування.

В останні роки педагогічне спілкування все частіше трактується як категорія, що виражає відносно „суверенний” бік життя викладачів і молоді. Тому для утворення гуманістичного ядра особистості як у викладачів, так і в молоді необхідно розвивати та закріплювати звичку ставитись до іншої людини як до найвищої цінності, так само суб'єктивно вагомої, як в очах кожного з них вагома їх власна особистість [10].

Сказане вище дозволяє розглядати специфіку викладання сучасної культури в сучасному освітньому просторі як систему органічної соціально-психологічної взаємодії викладача та студентів, зміст якої складає обмін інформацією щодо динаміки розвитку культури, пізнання особистості, здійснення психолого-виховних впливів,

організацію взаємостосунків за допомогою різноманітних засобів та цілісну „трансляцію особистості педагога на аудиторію” [3; 51].

Враховуючи всі викладені теоретичні факти, сформулюємо наступні принципи викладання сучасної культури.

1. Принцип креативності.

Евристичні запитання під час викладання принципів розвитку сучасної культури завжди стимулюють студентів до творчого пошуку, роздумів та формулювання нестандартних, оригінальних думок. Оволодіння культурологічними знаннями спонукає студентів до самостійності мислення, міркування, власних висновків та узагальнень.

2. Принцип формування моральних якостей та цінностей особистості.

Під час викладання специфіки розвитку сучасної культури педагог передає, насамперед, переконання про силу людського розуму, прагнення до пізнання світу, любов до істини і повагу до народного надбання та інші моральні цінності та якості. Уже завдяки цьому у дитини виникає бажання творити і бути корисною, духовно здоровою. Під час лекції кожен студент демонструє високу культуру міжособистісних стосунків, справедливість у поєднанні з тактом, а ентузіазм – із скромністю. За таких умов студентська молодь зростатиме духовно гармонійною.

3. Принцип емоційної та когнітивної децентрації.

Даний принцип базується на психологічному механізмі узгодження та координації особистістю точок зору інших людей із власною.

Вважаємо, що відправною точкою емпатійного ставлення під час викладання сучасної культури є емпатогенна ситуація (емоційний стан іншого), яка обумовлює функціонування механізму емоційного зараження, а це призводить до споглядання, сприйняття, бажання зрозуміти стан об'єкта емпатії (перша ланка емпатійних стосунків, в якій простежуємо перевагу когнітивного компонента).

У подальшому емоційне зараження та сприймання об'єкта емпатії породжує співпереживання (переживання емоційних станів іншої людини як своїх особистих). Таке співпереживання стає можливим лише при дії механізму емоційної ідентифікації. В цьому випадку мова йде, головним чином, про емоційний компонент емпатійного процесу.

Перехід до другого етапу емпатійного процесу зумовлюється появою у людини потреби в усвідомленні своїх почуттів, аналізу ситуації, що забезпечується функціонуванням механізму особистісної рефлексії. Далі внутрішня діяльність суб'єкта переходить на більш високий рівень – залучається механізм емоційної децентрації. Суб'єкт емпатійних відносин прагне взяти точку зору іншого, зрозуміти його стан, переживає почуття цієї людини. Другий етап супроводжується емоційно-когнітивним процесом. Він відіграє провідну роль у формуванні моральних засад особистості. Усвідомлення своїх почуттів, думок, а також здатність стати на місце іншого призводять до особистісних змін у суб'єкті емпатійних відносин, позитивних зрушень у його емоційно-мотиваційній сфері (починає формуватись потреба у наданні допомоги іншій людині).

Подальше розгортання децентрації обумовлює перехід до третього (діючого) етапу емпатійного процесу. Він також складається з двох ланок:

- 1) внутрішня співдія (готовність, бажання, прагнення до співдії);
- 2) реальна співдія

викладача і студента. Якщо у першій ланці останнього етапу емпатійних стосунків переважає емотивний компонент (над когнітивною децентрацією домінує емоційна), то у другій ланці починає переважати когнітивний компонент (когнітивна децентрація), який постає „фоном” діяльності суб’єкта емпатії. Третій етап відносин є емоційно-когнітивно-діяльнісним процесом.

4. Принцип толерантного ставлення до думок і висловлювань під час викладання сучасної культури.

Під час евристичної бесіди студенти висловлюють власні точки зору, аналізують думки своїх однолітків, формулюють висновки та пропозиції щодо розв’язання певної проблеми культури. Даний принцип передбачає толерантне ставлення студентів до інших, навіть зовсім протилежних думок і точок зору учасників спілкування, прийняття будь-якої позиції та ідеї, усвідомлення власної позиції та її обґрунтування.

5. Принцип формування культурологічного світогляду студента.

Під час викладання сучасної культури необхідно не лише оволодіння студентами певної системи знань, але й виховання високоосвіченої та духовно багатой людини з гуманістичними поглядами й переконаннями, що знайде своє втілення у ставленні до навколишнього світу у всіх його проявах.

Культурологічний світогляд як соціальна цінність не лише збагачуватиме форми свідомості студентів, мораль, норми та етику дій, але й змістовно регламентуватиме характер оціночних суджень і дій соціального суб’єкта.

Так, можна прогнозувати ефективність викладання сучасної культури тоді, коли діяльність професорсько-викладацького колективу та студентів вміло організована на загальнонаукових засадах, усі члени колективу готові до обговорення (аналізу) навчального завдання чи проблемної ситуації, яка виникає на лекціях, спільна діяльність студентів має певну мету, орієнтована на співпрацю, толерантну взаємодію та взаємодопомогу, мислення студентів творче (не за заданим сценарієм, а з імпровізацією), наукова діяльність викладачів і студентів змістовно насичена, самостійна робота вдало організована.

Таким чином, викладання культури XIX–XX ст. у сучасному освітньому просторі – це своєрідна форма педагогічного спілкування. Її специфіка визначається метою учасників культурологічного діалогу, умовами та обставинами їхньої взаємодії. Викладання сучасної культури має відбуватися у природних невимушених умовах, при цьому студент чітко усвідомлює повноцінність власної діяльності, відчуває себе суб’єктом своїх дій, тобто має можливість і необхідні умови для розвитку мотивації та творчого характеру навчання, для сприятливого емоційного клімату навчання та успішного перебігу соціально-психологічних процесів у студентсько-викладацькому колективі, для максимальної орієнтації навчального процесу на індивідуальні характеристики студентів.

Отже, для сучасної вищої школи характерною є тенденція до застосування нових форм роботи в навчальному процесі. Тому потребують детального дослідження та обґрунтування психолого-педагогічні умови ефективності викладання сучасної культури, в тому числі продуктивності педагогічного спілкування.

Література

1. Ананьев Б. Г. *Избранные психологические труды* : В 2-х т. – М. : Педагогика, 1980. – Т. 2. – 287 с.;
2. Андреева И. М. *Социальная психология*. – М. : Изд-во МГУ, 1980. – 416 с.;
3. Выготский Л. С. *Собрание сочинений* : В 6-ти т. / Под ред. А. Р. Лурия, М. Г. Ярошевского. – М. : Педагогика, 1984. – Т. 2. – 360 с.;
4. Давыдов В. В. *Теория развивающего обучения*. – М., 1996. – 541 с.;
5. Давыдов В.В. *Виды обобщения в обучении*. – М., 2000. – 478 с.;
6. Кондратьева С. В. *Общение в системе “учитель-ученик”*. – М. : Педагогика, 1984. – 80 с.;
7. Леонтьев А. Н. *Избранные психологические произведения* : В 2-х т. – М., 1983. – Т. 1. – 286 с.;
8. Ломов Б. Ф. *Методологические и теоретические проблемы психологии*. – М. : Наука, 1984. – 445 с.;
9. Максименко С. Д. *Основы генетичної психології*. – К., 1998. – 216 с.;
10. Маслоу А. *Самоактуализация личности и образования*. – К. : Донецк, 1994.;
11. Мудрик А. В. *Общение как фактор воспитания школьников*. – М. : Педагогика, 1984. – 112 с.;
12. *Психология : Словарь* / Под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.;
13. Репкин В. В., Репкина Н. В. *Развивающее обучение : теория и практика*. – Томск : Пеленг, 1997. – 228 с.;
14. Чена М.-Л. А. *Взаимосвязь информационных и эмпирических характеристик познавательных процессов в деятельности человека* // Дисерт...канд. психол. наук. – К., 1990. – 119 с.